

Középvárosi társadalmak

Egy új, innovatív városfejlesztési
modell megalapozása

Szerkesztette:

Szirmai Viktória

SOPRONI EGYETEM KIADÓ

SOPRON, 2020

Középvárosi társadalmak

Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása

Szerzők:

Bertalan Laura, Fábián Attila, Ferencz Zoltán, Hegedüs Judit,
Jankó Ferenc, Schuchmann Júlia, Szirmai Viktória, Tóth Balázs István

Szerkesztette:

Szirmai Viktória

SOPRONI EGYETEM KIADÓ

Sopron, 2020

Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor
Közgazdaságtudományi Kar
Nemzetközi és Regionális Gazdaságtani Intézet

Szerkesztette: Szirmai Viktória
Kutatásvezető: Szirmai Viktória

ISBN 978-963-334-367-8 (nyomtatott)
ISBN 978-963-334-368-5 (elektronikus)
DOI 10.35511/978-963-334-368-5

A kötet az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítójú, „Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban” című projekt keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül sem részben, sem egészben nem másolható, sem elektronikus, sem mechanikus eljárással, ideértve a fénymásolást, számítógépes rögzítést vagy adatbankban való felhasználást is.

© Soproni Egyetem Kiadó
9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4.
Felelős kiadó: Prof. Dr. Fábíán Attila
Soproni Egyetem általános rektorhelyettese
Minden jog fenntartva

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

Példányszám: 500

Városfejlesztés Békéscsabán (elmaradottság, érdekérvényesítés, mentalitás)

Bevezetés

Az alábbi tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy Békéscsaba mindenkori, de elsősorban jelenlegi városfejlődésével és városfejlesztésével kapcsolatos diskurzusokat elemezzük. A városfejlesztés területe azonban politikával átitott területnek számít, ezért kihívást jelent, hogy a politikai erővonalaknak megfelelően polarizált narratívák közül valamilyen koherens, vagy legalábbis a közbeszéd szempontjából mélyebb rétegeket fejtsünk fel.

Békéscsaba népességét tekintve a megyei jogú városok sorában a 17., a hazai középvárosi mezőnyben pedig 8. tehát az első tíz város között van, a gazdasági válság óta elszenvedett, mintegy 10%-os lakónépességcsökkenés ellenére. „Határa”, településterülete meglehetősen nagy, ugyanakkor ez alföldi városi összehasonlításban nem mondható kiemelkedőnek. Helyzetét tekintve beszédes, hogy a megyei jogú városok sorában a legközelebbi autópálya-csomópont a legmesszebb Békéscsabától található. Ezzel is összefüggésben van, hogy Békéscsaba és Békés megye bizonyos megközelítésben az Alföldön belül is elmaradott és periférikus régióknak számít. Ez azonban történelmi örökség, természetes központját, Aradot a trianoni határváltozásokkal elvesztette, Szeged és Debrecen között egy sajátos többközpontú településegységet legnagyobb tagjaként sem volt esélye hasonló szintre emelkedni, még úgy sem, hogy a szocializmus második felében végre felismerték, és célul tűzték ki az elmaradottság behozását (Köteles, 1999). Ezt a „lemaradottságot” vagy „kimaradottságot” most úgy tűnik, hogy némiképp megint felismerték. Sokatmondó, hogy a hazai városfejlesztést 2015 óta domináló Modern Városok Programjában abszolút értékben Békéscsaba kapta a legtöbb forrást (Fekete, 2019; Gajzágó, 2019).

A hazai középvárosok társadalmi innovatív miliójét vizsgáló – Békéscsabán kívül Egerre, Kaposvárra és Sopronra irányuló –, a városfejlesztésre fókuszáló kutatás empirikus alapokra támaszkodik.¹⁰⁹ (A kutatás részletes módszertani leírását lásd a Függelék című részben).

109 A tanulmányhoz 15 mélyinterjú anyagát használtuk fel elsősorban, amelyek helyi önkormányzati szakemberekkel, politikusokkal, értelmiségiekkel, a város gazdasági vagy civil szféráját képviselőkkel készültek. Az interjúk tehát alapvetően az elit, az értelmiség város elképzeléseit tükrözik, ezáltal egyoldalúak, felülnézetiek. Mivel egy interjúalany helyenként több szférát is képviselt elmondható, hogy jelenlegi vagy volt politikust ötöt szólítottunk meg (Interjúalany 4, 6, 8, 11, 14), városfejlesztési területen szakértői értelmiségit négyet (Interjúalany 5, 7, 8, 14), s látható, hogy két csoport között két fő átfedés van. Civil értelmiségit (Interjúalany 2,

A város földrajzi helyzete, települési kapcsolatok

„Csaba nem annyira rossz hely” hangzott el beszélgetéseink során (Interjúalany 3). Ez a kijelentés sok tekintetben jól leírja Békéscsaba földrajzi helyzetének térbeli és időbeli a relativitását. A középkorban még csak kicsiny falu volt, amely a Körösök vízjárta vidékén települt. A török kor utáni újratelepítéssel indult meg várossá válása, 1718-ban kapták a letelepedési engedélyt az első szlovák telepesek. A község 1776-ban szerdai, 1846-ban szombati napra szerzett hetipiac tartási engedélyt. A városiasodásban szerepet játszott a meginduló árvízmentesítés, így az Élvízcsatorna megnyitása, s az áruszállítással összefüggő forgalmi szerep javulása is. Több országutat javítottak ekkor Nagyvárad, Arad és Battonya irányába, az igazi fejlődést azonban a vasútépítések hozták el. A város erőteljes lobbitevékenységet folytatott a Pest–Nagyszében, majd a Szolnok–Arad vasútvonal magához vonzásáért, látni kell, hogy ebben szerepet játszott a várost alapító evangélikus szlovákság progresszivitása, a gyulai katolikus városvezetéssel való összevetésben mindenképp. A vasúti projekt végül sikerült, a vasútvonal 1858-ban nyílt meg (Tábori, 1970; Tóth, 1976b). „A gabona tette naggyá a várost”, hangzott el egy interjún is (Interjúalany 9). A gabonakonjunktúra korában a vasútépítés is kibontakozott, s 1870–71-re megnyílt a Nagyvárad–Szeged–Nagykanizsa–Fiume vonal csabai szakasza, amellyel a város vasúti és egyben kereskedelmi csomóponttá vált (Beluszky, 2001). Ugyan a helyi érdekű vonalak nem Békéscsaba központtal épültek ki a megyében, a város még két fontossá vált keskeny nyomtávú vonalat is létesített, egyet Mezőkovácsháza, egyet Békés–Vésztő irányába, amelyek teher- és személyforgalmat egyaránt bonyolítottak. Utóbbi 1904-es átadásával lezárultak a vasútépítések, a szilárd burkolatú makadám utak építése viszont ekkortájt indult be igazán az ún. alföldi transzverzális utak képében (Baja–Csaba–Gyula, 1899; Makó–Csaba–Berettyóújfalu), míg a helyi kapcsolatot jelentő Csaba–Gyula még 1875-ben, a Csaba–Békés út 1899-ben lett kész (Tábori, 1970; Tóth, 1976b; Dövényi, 2007).

A város a dualizmus korában jól érvényesítette gazdasági érdekeit, jól fejlesztette gazdaságát, amelyek eredménye utóbb a megyeszékhelyi rang Gyulától való elvonásában (1950) is tetet öltött, igaz utóbbinak a határközeli fekvése sem kedvezett, s általában is, lakosságban, gazdasági teljesítményben lemaradt, lemarad Békéscsaba mögött. Ugyanakkor a megyeszékhely a szocializmus időszakában csak korábbi magához képest produkált jelentős fejlődést, a Kádár-korszak elején az alföldi átlaghoz képest is megtorpant dinamizmusa, ezért az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció a felsőfokú központok sorában jelentős

9, 10, 12) és gazdasági szereplőt négyet-négyet interjúztattunk (Interjúalany 1, 3, 13, 15). Az interjúk elemzésének további árnyalása, kontextualizálása a szakirodalom, a legutóbbi városfejlesztési dokumentumok és a szintén a kutatás keretében lefolytatott, városonként 300-300 elemes lakossági kérdőívész adataival történik.

feladatként jelölte meg Békéscsaba felhozását a többi város szintjére (Dan-
kó, 1970; Tóth, 1976b; Kovács, 1999).

A tudományos szakirodalomban tehát Békéscsaba esetében is jelen van a sok más, alföldi településsel kapcsolatosan is észrevehető narratíva, amely elsősorban a dualizmus korára teszi az aranykort, a városfejlődés, a haladás csúcását (Beluszky, 2001), ez egy interjúnkban is megfogalmazást nyert. Ezzel szemben a 20. század második felében a szakirodalom és az interjúk alapján az elmaradottság, a periféria diskurzusa vált dominánssá, amelynek csak egyik okaként jelölhetők meg a száz évvel ezelőtti határváltozások, amikor Békéscsaba és megyéje földrajzilag a perifériára került.

A városnak egy olyan történelmi deficitje van, amelyet a szocializmus időszakában „erővel” próbáltak lefaragni, azonban máig bezárólag sem vált Békéscsaba megyéjének egyeduralgó központjává, ez a településhálózati adottságok révén nehezen is lett volna kivitelezhető. Mindez az élet számtalan területén érzékelhető, például a megyei kórház, bíróság, börtön Gyulán található, s az interjúk során is érintett, legnagyobb megyei foglalkoztató Linemar cég központja Orosházán található, de további területeket is említhetnénk, ahol a város explicit módon szembekerül várostársaival, így Gyulával a turizmus, húsipar vagy éppen a legújabb külföldi működőtőke befektetések terén.

A rendszerváltozás utáni időszakokban hullámzóan, de mindig volt valamilyen szándék, gondolkodás a természetes módon, fizikai közelségükből fakadóan is egymásra utalt megyei városok együttműködésének előmozdítására, az ún. Közép-békési Centrum városi szövetség képében. Ennek a lehetősége most is megvan. *„Hiszem azt, mert volt ilyen kezdeményezés, ha Gyula, Békés és Békéscsaba összefognak, és közös programokat indítanak, és nem egymás ellen, mint ahogy szoktuk [...] Ha ez működne, ez is előremutató kezdeményezés lenne. Hiszen közösen tudnak fellépni, akár infrastruktúra, akár úthálózat fejlesztés. Itt a környéken még ezzel van nagyon nagy baj. [...] Akárhova kimegy az ember, ha nem főúton van, akkor katasztrofális. És ezt látni kell, látnunk kell, és ezért tennünk kell. Elhiszem, hogy sok pénz, de nem az a sok pénz, amit ennek a felújítására költhetünk, hanem az, amit ezzel nyerhetünk.”* (Interjúalany 3)

Gyula sem pozitívan élte meg Békéscsabával való viszonyát; a megyeszékhelyi rang elvesztése vereséggel ért fel, amit a szocializmus időszakának háttérbe szorítottsága követett a rendszer által felemelni szándékozott Békéscsabával szemben (Velkey, 2003). De érdekes módon még mindig előjött az interjúk némelyikében az, hogy Gyula ismertebb, s kulturális-turisztikai tekintetben megelőzve Békéscsabát az érdekérvényesítésben is előrébb áll. A város gyenge érdekérvényesítését, hogy küzdeni kell az elismerésért, általában sokan említették, mert *„akik innen kikerülnek, senki sem nyomult itt jól, nem érvényesítette Békéscsaba érdekeit”* (Interjúalany 1). De szintén megfogalmazódott az egész megye érdekérvényesítésének a gyengesége.

„Nagyon rossz volt viszont a város és az egész megye érdekérvényesítése a területfejlesztési programok kapcsán. Ezt az anekdota úgy tartja, hogy amikor kiterítették az asztalra a térképet, akkor letették a kávéscsészéket, meg a pogácsát, és aztán megnézték az országot, de mindig itt jobbról alul, Békés megyén volt a kávé, és ezért ide nem jutott semmi.” (Interjúalany 8).

A mai narratívák tehát némiképp újrairódtak: Békéscsaba már nemcsak országos, hanem helyi összevetésben is lemarad az érdekek érvényesítése terén, a szocialista időszak kedvező helyi pozícióját pedig mai nézőpontból jobbára homály fedi. Így talán még jobban érthető, hogy a bevezetőben említett Modern Városok Programja helyi fejlesztései kapcsán sokan miért adóságok törlesztéséről, kompenzációról beszélnek. Az elsőszámú városfejlesztési eszközként emlegetett M44-es gyorsforgalmi út megváltásként ígerten és vártan épül, s készül el várhatóan 2020-21 fordulójára. „Lehet hogy naivák vagyunk, de ettől mindenki sokat vár” kommentálta a 13. interjúalany.

A város gazdasága

Békés megye közigazgatási és gazdasági központja egészen a 19. század derekáig Gyula volt, Békéscsabán még céhek sem alakultak, a helyi kézművesek a gyulai céhekbe tartoztak. Békéscsaba gazdasági kereskedelmi fejlődése a tárgyalt gabonakonjunktúra, és a vasútépítések korában lendült fel igazán, pezsgő kereskedelmi élet alakult ki. Az ipari fejlődés a 19. században a mezőgazdasághoz kötődött, a dualizmus korában gőzmalmok, dohánybevéltó, téglagyár, nyomdák, kisebb textilüzemek létesültek (Dankó, 1970; Tábori, 1970), majd ezek tovább bővültek a két világháború között, de megjelent a baromfifeldolgozás is. A második világháború után ez utóbbihoz konzervgyár, hűtőház társult, így a szántóföldi gabonatermesztésre berendezkedett mezőgazdaság vetésszerkezete a zöldségek irányába is elmozdult (Mosolygó, 1976). A textilüzemek körében jelentős átszervezések voltak, s ruhagyár is termelésbe lépett. Az első jelentősebb ipari üzem telepítése az Alföldi iparosítási program jegyében az új gazdasági mechanizmus idejére esett, ekkor létesült a mai Linemar elődje, a mezőgazdasági gépgyár (Simon, 1976).

A rendszerváltozás után, ahogy az országban, az Alföldön, úgy Békéscsabán is új gazdasági, kereskedelmi szerkezet formálódott a mélyreható válság kibontakozása nyomán. A kilencvenes évek földrajzi szakirodalmában jól ismert volt a Balassagyarmat–Békéscsaba vonal, amelytől keletre igazán súlyos volt a munkanélküliségi helyzet. Békéscsaba még megyeszékhelyi funkcióinak köszönhetően viszonylag jól átvészelte az időszakot, de a környező falvak egész kilátástalan helyzetbe sodródtak. Ezt az időszakot, amikor „a mezőgazdasági feldolgozóipar nagyon fájdalmasan esett szét” (Interjúalany 7), azaz elsősorban az agrárium és a

szocializmusból örökölt agrár-kötődésű ipar került válságba, több interjúalany is felelevenítette.

„A legutóbbi nagyon durva konfliktusokat a rendszerváltáshoz, a transzformációs válsághoz lehet kötni, amikor az örökölt gazdasági-társadalmi struktúra megborul. Ez a várost rosszabbul érintette, mert az élelmiszeripar és a hozzá köthető térszervező vonalak összezuhantak. Volt építőanyag ipar, nyomda ipar, még bizonyos fokú nehézipar is, de ezek is komoly vérvesztésekkel éltek túl az első évtizedet. A második sokk a 2008-9-es válsághoz kapcsolható. Nem dőltek be sorozatban a cégek, de megnőtt a munkanélküliség, meggyorsult az elvándorlás, már a külföldi irányokba is, ez korábban nem volt jellemző. És a kilábalás volt nagyon lassú.” (Interjúalany 7)

Nagy gondot jelent tehát az, hogy a mezőgazdaságra épülő feldolgozóipar nagyrészt összeomlott, az agrártermékek immár alacsony feldolgozottsági fokkal hagyják el a régiót. Valójában a gazdaság szerkezete nem is változott meg igazán, teljesen új gazdasági kultúrák nem is jelentek meg, csak régiek tűntek el. Az ipar területén így ma a gépgyártás, a járműalkatrész-gyártás jelenti a stabilitást és a foglalkoztatóerőt. A legnagyobb cégek között említhető a magyar tulajdonú, 1999-es alapítású Csaba Metál Zrt., a Mezőgép vállalat romjain megtelepedett, orosházi központú Linamar Hungary Kft., az 1991-es alapítású Hirschmann Car Communication Kft. Az autóipar tágabb körén kívüli Marzek Kner Packaging Kft., Mondi Békécsaba Kft., adja korunk másik szimbólumának (az autó mellett), a csomagolóanyagoknak a gyártási telephelyét a városban, az építőanyag-ipari hagyományt pedig a Tondach két helyi telephelye képviseli, de ebbe az ágazatba tartozik a Frühwald Kft. is. Az előrelépést pedig a humán kapcsolatok, a posztszocialista beidegződések is gátolják, ami jelentkezik például az értékesítési szövetkezetek működési nehézségeiben. Az ipari szférának szintén vannak örökölt hátrányai. *„Ma már ezekkel a bérekkel, hatékonysággal, nem vagyunk előnyben, és az utóbbit megváltoztatni nem lehet. Ugyanez a munkaerő, aki itt nem akar hatékony lenni, az ha kimegy Németországba, az egyik leghatékonyabb munkaerő. A környezet, az itt lévő mentalitás miatt. Ezt hordozzuk magunkban az átkosból.”* (Interjúalany 3)

A rendszerváltást követő időszak párhuzamba állítható a 2008–2009-es válsággal, amely viszont elsősorban az ipar és az építőipar problémáját jelentette. Ez utóbbi válság hatásairól is képet kaptunk az interjúk során, hiszen a város egyik legnagyobb foglalkoztatójának vezetője is megszólalt. Ugyan az utóbbi időben nő a cég „láthatósága”, PR tevékenysége a gyár falain túl, az a városvezetéssel kevés kapcsolatot tartva folytatja tevékenységét. A foglalkoztatási szerep viszont igen nagy, ami a válság időszakában kulcsfontosságú volt. Mára a helyzet átbillent, mintegy öt éve már egyre inkább munkaerőhiányról beszélnek Békécsaba térségében is.

A kereskedelem területén ez az átalakulás a térség hátrányos helyzete, alacsonyabb fizetőképes kereslete miatt lassabban bontakozott ki. A nagy-

kereskedelmi láncok megjelenése itt is jelentős szelekciót hajtott végre a piaci szereplők között. Ezt jelezte Békéscsabán a kisszámú helyi kiskereskedelmi szervezet megléte, az üzletek számának legnagyobb mérvű visszaesése a megyeszékhelyek rangsorában. A város sokáig egyetlen bevásárlóközpontjaként működött a Csaba Center, amely azonban a városszéli nagyterületű kereskedelmi egységek képében vetélytársra akadt (Nagy, 2005).

A békéscsabai kolbászfesztivál mára stabil és országos szintű, vonzó turisztikai attrakcióvá nőtte ki magát, ezt a kutatási adatok is alátámasztják. A vendégkörben nőtt a fiatalabbak és a magasabb végzettségűek aránya, szintúgy a megyén kívülről érkezők aránya, akik zöme kifejezetten a fesztivál kedvéért érkezett a városba (Bottyán, 2016). A kolbászfesztivál majdnem minden interjúban előkerült, általában büszkeség tárgyként, másutt, mint a viták egyik lehetséges terepe, a lebonyolítás mikéntje, helyszíne vonatkozásában.

A kolbászfesztivál mellett a város diverzifikálásra törekszik, korábban próbáltak a sportra építeni idegenforgalmat, vagy már az ezredfordulón szorgalmazták a termálvíz kihasználását. Ennek nyomán az Árpád-fürdő felújítása 2003-ban kezdődött el (Duray–Nagy, 2005), majd 2009-re fejeződött be, ezt a kutatás során többek sikertörténetként említették.

A gazdaság teljesítőképességével is összefüggésben van a helyi közszolgáltatások színvonala, amelyek sorában a felsőoktatást említhetjük első helyen. Békéscsaba ilyen tekintetben nincs jó helyzetben, ezt sok interjúalany említette, hiszen hiányzik a magas szintű felsőoktatás a városból, nincs egyetem, s a 2018 óta egyházi fenntartásban működő Gál Ferenc Főiskola Gazdasági Kar helyi elődje csak 1986-ban alakult. A helyi politika számára – ahogy az illetékes interjúalanyok elmondták – természetesen itt is az egyetemi státusz elérése a cél.

Társadalmi-demográfiai szerkezet

A város lakossága 1949-ben 44 ezer fő volt. A háborús veszteségek mellett számottevő volt a Csehszlovákiába kitelepült mintegy 11 500 fő nagysága, amely megtörte a szlovákság helyi társadalmát. Bár Békéscsaba természetes szaporodási folyamatai sem az ún. Ratkó-korszakban,¹¹⁰ sem a 70-es években nem voltak annyira kiugrók, a vidékről való bevándorlásnak köszönhetően a város lakosság száma (lakónépessége) 1980-ra meghaladta a 68 ezer főt, majd némi stagnálás után – még 2001-ben is majdnem 68 ezer volt – 2011-re 62 ezer fő közelébe, 2018-ra pedig 59 ezer fő alá csökkent. Mindezekkel összefüggésben a helyi szlovákság aránya 1960-ra 12%-ra, 5800 főre fogyatkozott, anyanyelvi hovatarozás bevallása alapján, de ekkor

¹¹⁰ Az abortusztilalomról, agglagényadóról elbíresült népesedéspolitikai korszak a Rákosi-rendszer első éveiben, amelynek nyomán Magyarországon is kialakult a második világháború utáni demográfiai „boom”.

az össznépeség mintegy 30%-a, 14 400 fő tudott még szlovácul. 2011-re már csupán 2 500 fő számította szlovák nemzetiségűnek magát, nemzetiség, anyanyelv vagy családi, baráti körben történő nyelvhasználat alapján (4%). (Tóth 1976a; KSH, 2011, 2020) Ugyanakkor becslések szerint a város lakosságának 30%-a mondható szlovák származásúnak legalább az egyik nagyszülője révén (Uhrin, 2015).

A város lakosságában a felsőfokú végzettségűek aránya az országos trendeknek megfelelően jelentős mértékben nőtt, a munkaerő egy része ezért képzettnak mondható. Ugyanakkor a demográfiai folyamatok összességében kedvezőtlenek. Az előregedés a fiatalok elvándorlásával halmozottan rontja a város, de az egész térség demográfiai szerkezetét, így hosszútávú versenyképességét, munkaerőpiaci vitalitását.

A város társadalmi összetételéről számos vélekedés hangzott el az interjúk során. Abban általában megegyeztek az interjúalanyok, hogy a városnak nincs nagy, és hivalkodó életet élő elit rétege („*Nincs Rózsadomb*”), bár volt, aki újjgazdag rétegről is említést tett, a többi társadalmi csoport pedig, ahogy a szlovák gyökerek is, sokszínűséget kölcsönöz a városnak. Mások fontosnak tartották kiemelni, hogy az elit egy része agrár, agrárvállalkozói kötődésű. Mások az elithez hasonlóan a középosztályt is szűknek, vagy ami pozitív, erősödőnek érezték.

Ez a kép jól rímél Beluszky (2001) történeti társadalomszerkezeti modelljére, amely az alföldi városok és más országrészek városainak vázolta fel a társadalmi tagozódását, s ugyanígy szűkebb városi elitet, polgárságot, ezzel szemben jóval szélesebb „átmeneti osztályt” (mezővárosi lakosok, parasztpolgárok, szabadalmas területek birtokos parasztjai, mezővárosi kézművesek, honoráciorok) különített el, amely ma az alsóbb középosztálynak feleltethető meg. Egyes interjúk szerint a környező falvakkal összevetésben a szegények, az alsóbb társadalmi csoportok megítélése, számaránya is jobb Békéscsabán.

Az elmondottak tükröződnek az összehasonlító kérdőíves adatokban is, így a másik három városhoz (Eger, Kaposvár, Sopron) képest szélesebb az alsó-középosztály, a nagyobb arányban jelennek meg anyagi problémák. De az említettek összefüggésben vannak a helyi társadalom érdekérvényesítő képességével is, közösségi erejével, amelyet alább, a Társadalmi problémák fejezet tárgyal.

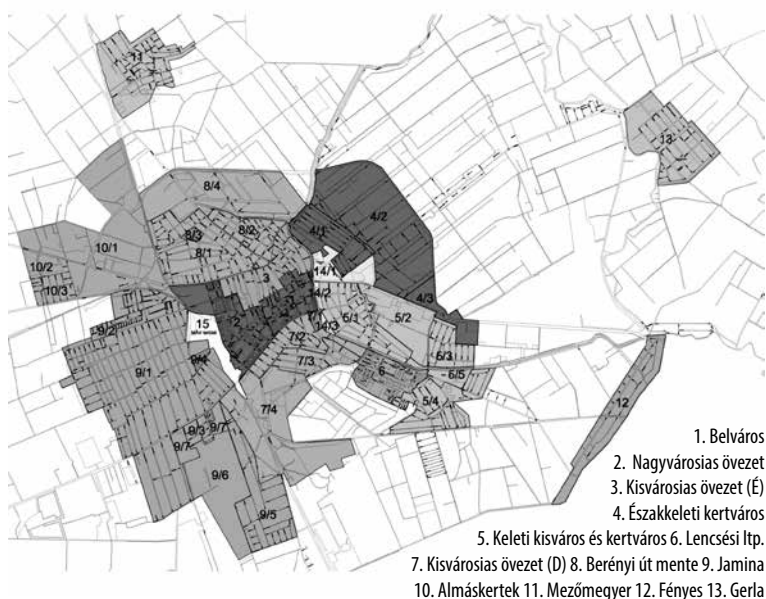
Abban némiképp eltérő megközelítéseket hoztak az interjúalanyok, hogy a különböző társadalmi formációk közül melyek azok, amelyek első-sorban az előnyeit élvezik a kortárs városfejlesztésnek. Nyilván végleteket a „mindenki”, a „politikuskok”, vagy éppen a fókuszhiány említése jelentette, az előbbi nézőpontot többnyire a várospolitikai képviselői jelentették, utóbbiakat inkább a rendszerkritikus megszólalók. Ezek mellett megfontolandó az a vélemény is, amely szerint első-sorban a kultúrát és a sportot fogyasztó lakosok profitálnak a városfejlesztésből, feltehetőleg a kulturális és sportcélú létesítmények fejlesztésére gondolva.

Területi folyamatok

Az alföldi városok térszerkezete régóta kutatott a településföldrajzi szakirodalomban, ennek nyomán ismert, hogy az alföldi városaink általában koncentrikus szerkezetűek, kicsiny történeti várossaggal rendelkeznek az erősen szétterült településterületen, viszont a szocialista ipartelepítés és lakótelep építés jelentékenyen módosított ezen, főképpen a nagyobb, megyeszékhely városok esetében. Így Békéscsaba sem kerülhette el a városközpontoz közel elhelyezkedésű lakótelep építéseket, amelyek részben az egykori, széles kisvárosi lakóövezet egy-egy részének feláldozását követelték meg. Hasonló történt az ipari létesítmények esetében. A kisvárosi övezeten kívül a kertségek, a laza beépítésű kertvárosok öve található, amelybe szintén ipari és lakótelepi részek ékelődtek, vegyes funkciójú övezetet létrehozva. A városok általában éles határ nélkül mentek át a tanyaövbbe, ez azonban mára sokat módosult. A szocializmus időszakában viszont a város még mindig jelentős külterületi népességgel rendelkezett (51. ábra).

A rendszerváltozás után a lakossági és kereskedelmi szuburbanizációval a városperemeknél drámai területhasznosítási változások játszódtak le Békéscsaba esetében is, jelentős mértékben visszaszorítva a mezőgazdasági területeket, a korábban mezőgazdasági művelésre berendezkedett tanyákat (Becsei, 1976; Kovács, 1999; Tímár–Baukó, 1999).

51. ábra Békéscsaba városrészei

Békéscsabán a rendszerváltozás idején még a külsőbb városrészek, a kisvárosi, a kertési és a tanya öv volt a leginkább előregedett, a lakótelepek számítottak a legfiatalabbnak. A magasabb státuszú lakosság ezzel összefüggésben a csökkenő lakosságú belvárosokban és a lakótelepeken koncentráldott, s a szolgáltató szektorokban dolgozók is e területeken voltak felülreprezentáltak. A mezővárosi múlt Békéscsaba esetében is tetten érhető volt a lakásállomány minőségi jellemzőiben. A belvárosi lakások több mint fele még földszintes házban helyezkedett el, s az egyszobás és a fürdőszoba nélküli lakások aránya egyaránt a tanyaövben csúcsosodott ki (Kovács, 1999).

A város szerkezetében az ezredfordulótól kezdődően megindult a belvárosi részek megújulása, amelyet az Európai Unió által finanszírozott városrehabilitációs pályázatok is segítettek. Ez a megújulás a kisvárosi övezet egyes részeire is kiterjedt. A lakótelepekről elmondható, hogy az Alföld városaiban az országos átlaghoz képest arányaiban kevesebb épült, viszont Békéscsaba megyeszékhelyi státusza miatt jelentős méretű lakótelepekkel bővült (Kovács, 2005). A lakótelepek azonban lassan vesztek vonzerejükből; a városba költözők nagy része még a kilencvenes évek közepén is a lakótelepeken talált lakást magának (Ekéné Zamárdi–Viczián, 1999). Ahogy fentebb említettük, a városperemekén kétirányú fejlődés volt tapasztalható. Egyrészt a szegény rétegek megélhetési alapú kiköltözése, másrészt a módosabb rétegek szuburbanizációs migrációja. Mindez területileg csak részben jelentett településhatár-átlépést, e migrációs folyamatok egy része a városhatáron belül, egyéb belterületen, tanyaön csapódott le, amely folyamat néhány interjúalanyunk migrációs történetében is tetten érhető volt (Kovács, 1999, 2005; Tímár–Baukó, 1999).

A nagyobb aggregátságú, hagyományosan a népességnek a termelési rendszerrel való kapcsolatát leíró adatok mentén a mai városok kevésbé szegregáltak, mint az államszocializmus idején. Ugyanakkor a mikroadatok és az újabb, fogyasztásközpontú ismérvek mentén elmondható, hogy a szegregáció sokkal inkább mikroléptékű. Általánosan igaz, hogy az alföldi városok szegény rétege szélesebb. Nagyobb súlyt képviselnek a romák, az egyedülálló idősök, a fogyatékkal élők és a képzetlen, korábbi nevén agrárproletariátus. Mivel az alföldi városok átmeneti, bérházas övezete általában gyengén fejlett, a szegénység egyfelől a kisvárosi, földszintes negyedekben, a lakótelepeken és a városperemi szegénytelepeken, másfelől a tanyaön koncentráldódik (Kovács, 2009).

Békéscsabán az ezredfordulón a többi alföldi városhoz képest alacsonyabb szegregáció volt tapasztalható a népszámlálási adatok alapján (Vajda, 2009). A 2008-as Integrált Városfejlesztési Stratégia még a 2001-es népszámlálás adatai alapján a KSH módszertana alapján lehatárolt szegregációs területeket ismertette, ezek szerint potenciális szegregátumokat elsősorban a tanyaövben, illetve a kertések területén, továbbá egyet-egy

Berényi út mellett és Erzsébethelyen (Jamina városrészben) találtak, azonban ezeket alacsony népességszámuk miatt mégsem lehetett szegregátumnak tekinteni.

A helyzet nem változott a 2014-ben elfogadott Integrált Településfejlesztési Stratégia (ITS) idejére sem, igaz akkor már a 2011-es népszámlálási adatokat használták. Ezek alapján az ITS megállapította, hogy négy terület veszélyeztetett a társadalomstatistikai mutatók alapján: a Szarvasi és a Berényi úti kertvárosok, a Belvárostól délre eső kertvárosi terület és a külterületek egésze. Ugyanakkor például a nyugati kertváros nélküli Jamina a segélyezési adatok alapján bizonyult alacsony társadalmi státuszú területnek. Az antiszegregációs programban ezek közül egy Berényi utcai tömböt és a Jamina városrészben található Franklin utcai tömböt választották ki szegregátumnak, illetve szegregációval veszélyeztetett területnek (némiképp ellentmondva a helyzetelemzésben írtaknak).

Míndezeket megerősítve az interjúkban általában alacsonynak mondták a szegregáció szintjét, nem ítélték jelentősnek a problémát, s a fentiekhez hasonlóan a Berényi út, József utca, Déli sor, a tanyavilág kerül elő. De említették az öregedő lakótelepek gondját – „*a Kazinczyn csak nagymamák laknak*” (Interjúalany 5) –, a dzsentrifikálódó belvárost. A kérdőíves kutatás hasonló eredményekre jutott, a legtöbben a Berényi út környékét, a Jamina városrészt és a városperemi részeket, a tanyavilágot említették a szegények fő lakóhelyeként. Az interjúk során javarészt egybehangzó volt az is, hogy nincs igazi elit lakónegyede a városnak, a kérdőíves válaszolók viszont főleg a belvárost, a Dobozi út környékét, ezeken túl különféle elszórt kertvárosi és városperemi részeket említettek. Visszatérve még a városperemekre a város 2018-ban aktualizált ITS-e többször is utalt az itt tapasztalható gondokra, a társadalmi és infrastrukturális hanyatlásra, az elhanyagolt területek jelenlétére, különösen a tanyákon tapasztalható speciális problémákra (előregedés, nehéz megközelíthetőség, szegénység, rossz lakáskörülmények stb.). Ezzel együtt volt interjúalany, aki nagyon drámaian fogalmazott a tanyákkal kapcsolatban, miszerint „*senki nem figyel oda, de a tanyavilág megszűnés előtt van*” (Interjúalany 5). Minden bizonnyal ezek nem specifikusan békéscsabai problémák, a tanyák és gondjaik jelenléte lassan évszázados, mint ahogy az országos tanyapolitika szüksége is régi keletű.

Helyi társadalmi problémák

Az interjúkban számtalan nem egyedi, nem specifikusan békéscsabai társadalmi probléma került elő. Ilyenek az elvándorlás, az előregedés, a közösség hiánya, a közöny, az inaktivitás. A kedvezőtlen demográfiai folyamatokon belül megjelenik az értelmiségi elvándorlás – a 11. interjúalany közlése szerint már az az 1970-es évektől –, hangsúlyozottan a fiatalok elvándorlása,

s együtt a kettő, az értelmiségi fiatalok elköltözése. A fiatalokat a vélemények szerint nemcsak azért nehéz megtartani, mert nincsenek nekik való munkahelyek, hanem mert a nekik való helyi kulturális szolgáltatások is hiányoznak. *Nagyon sokezren itt hagyták Békéscsabát, nagyon elmentek, nagyon külföldre. Szerintem innen Csabáról 5-7 ezren biztos elmentek, a lakosság közel 10%-a. [...] Elkezdtek visszafele jövegetni, ez is egy jó hír, illetve elkezdtek a bérek közelíteni egy kicsit az elvártakhoz, így aztán egyre kevesebben mennek ki. De azért ez még mindig egy nagyon szegény megye. [...] Ezek a feszültségek óriásiak [...]. Szomorú látni, mikor jön Karácsony, Húsvét van, jönnek vissza. [...] Sok ilyen ember van, mesélnek, hogy milyen jó ott nekik, és hogy fáj a szívéük mégis. [...] Azért vannak lehetőségek is itt, nemcsak az van, hogy tiszta »gány« itt minden, meg nem lehet pénzt keresni, de meg kell alkudni az biztos» (Interjúalany 13).*

Egy másik szintén nem Békéscsaba-specifikus probléma a civil szféra gyengesége, ami bár összefüggésben lehet a társadalmi szerkezettel, kétépítőkívül általánosítható Magyarországon. Ennek kibontása ebben a tanulmányban nem lehet célunk, azonban két magyarázat mindenképpen ide kívánczok. Az egyik a szocializmusból örökölt „a fejünk felett döntenek” érzése, a paternalisztikus várospolitikai továbbélése, a másik pedig a civil szféra finanszírozása és átpolitizáltsága. Ugyanis az önkormányzattól kapott működési támogatás a civilek valódi függetlenségét erodálja, de továbbmenve ez párosul a politikai erőknél a civilekre való „rátelepedésével is”, vagyis sok esetben a civil szféra politika általi kontrollja valósul meg. Lehetséges azonban, hogy a civil társadalom apolitikussága, függetlensége egy eszménykép csupán (Bodó, 2018). Ezt a problémát Békéscsaba esetében olyan interjúalanyok fogalmazták meg, akik elsősorban kívülről látják a civil szervezetek működését, s tágabban a lakossági aktivitást a város mindennapi életében.

De a civil együttműködéseknek más gátja is van, ilyen a személyes érintettség és bevonódás hiánya, a projekt-alapú együttműködések gyengesége, a bizalmatlanság a másik iránt. Mindezt egy önkormányzati fenntartású civil szervezetnél dolgozó interjúalany fogalmazta meg érzékletesen: *„Vannak, akik mernek kicsik lenni, mert az amit ők csinálnak, azt nem szeretnék nagyban csinálni. [...] De nekik is van egy olyan oldala, akik csak úgy „vergődnek”, próbálkoznak, próbálkoznak civilkedni, de nem hatékonyak. Van az a civil, akik kicsiben csinálnak nagyon hasznos dolgokat. Vagy úgy maradnak civilek, hogy nem is intézményesülnek, vagy úgy maradnak civilek, hogy intézményesülnek, de azt nagyon jól csinálják. [...] Vannak nagyobb civil szervezetek, ők amelyek pályázatok révén, vagy tevékenység révén kicsit ügyesebbek, hatékonyabbak, egyértelműen ki tudják jelölni, hogy mivel szeretnének foglalkozni.” (Interjúalany 10)*

E két említett helyi nehézség – az elvándorlás és a civil szféra gyengesége a négy város összevetésében is kiütöközött Békéscsaba esetében (ötfokozatú

Likert-skálán 4,08 és 3,39 pont), amely kontextualizálja az elmondottakat. E két probléma közé csak a munkanélküliség és a szegénység növekedése tudott beférközni (3,7-3,7 pont).

A civil szférával összefüggésben kérdésként merül fel a békéscsabai szlovák örökség helyzete, annak is a civil társadalom szférájában betöltött helye. Ha az intézményrendszert, szervezeteket nézzük, szlovák főkonzulátus, szlovák kisebbségi önkormányzat, óvoda, iskola, gimnázium, Szlovák Kultúra Háza, Csabai Szlovákok Szervezete, Szlovák Fiatalok Szervezete, Szlovák Pedagógiai és Módszertani Központ, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, tájház és bázismúzeum, szlovák nyelvű hitélet, könyvtári részleg, szlovák klub, zenekarok, szlovák panzió és étterem stb. szolgálja a kisebbségi nyelvhasználat és kultúra fennmaradását. Számos emlékhely, szobor, kétnyelvű utcanévtábla, földrajzi nevek, népszokások őrzik, illetve jelenítik meg (tárgyasíjtják) a szlovák örökség szellemi részét.

Témánk szempontjából kiemelten érdekes a kutatóintézet, amelyet a Magyarországi Szlovákok Szövetsége alapított 1990-ben, s ma az Országos Szlovák Önkormányzat fenntartásában működik. Az intézet elsősorban társadalomtudományi, irodalmi, történettudományi kutatásokat folytat, azonban feladatai között ismeretterjesztéssel, továbbképzésekkel, kiadó működtetéssel, kulturális rendezvényekkel is találkozunk. Figyelemfelkeltő és sokat mondó, hogy a békéscsabai főiskola annak idején nem engedélyezte a kutatóintézet főiskolán belüli elhelyezését (Gyivicsán et al., 2010; Vantara, 2013).

Az interjúk tapasztalata alapján mégis azt mondhatjuk, hogy a szlovák örökség már nem játszik meghatározó szerepet a város életében, amelynek oka egyfelől az asszimilációs folyamatokban keresendő. Az örökség helyzete ambivalensen megítélt téma volt az interjúkban, egyfelől kevesek tartották fontosnak, hogy ezt kiemeljék. Volt, aki szerint „szlovák örökség a szlovák gimnáziumban merül ki, aminek egy szlovák osztálya van, de annak is a fele magyar” (Interjúalany 11). Az egyik interjúalany viszont a történelem felől közelített a kérdéshez, s alapvetően négy társadalmi tartópillérre hívta fel a figyelmet, köztük a szlovák örökségre. „Hogy néz ki egy mezőváros, és abból mi örökött meg? Megőrződött az agrár-vállalkozói réteg, ez szépen látható, ilyen szempontból nem veszette el a város a földhöz való kapcsolatát [...] A másik a szlovák gyökerek, a város jelentős része őrzi ezt a gyökeret: szokásaiban, nyelvében, vallásában, kultúrájában. [...] Aztán van az ipari munkásság, az ipari munkakultúrának, szakmakultúrának meg vannak a hagyományai, a szakképzés még mindig leköveti ezeket a hagyományokat. Van egy erősödő értelmiség, egy magasabban képzett csoport részben a köztisztviselőkhez, részben a főiskolához kapcsolódóan.” (Interjúalany 7)

De volt, aki – szlovák nemzetiségűként – egyenesen elnyomott szlovák örökségről beszélt, amelynek része a helyi szlovákság sajátos, archaikus nyelvjárásának a lenézése (hasonlóan más, a többségi nemzettől elkülönült vagy

különutas Kárpát-medencei népcsoportokhoz). Viszont arra is rámutatott, hogy a nyelvi asszimiláció ellenére mennyire beleivódott a kultúrába a helyi szlovákság jelenléte, amely turisztikai vonzerőt is jelent. *„Nem ismerik fel az emberek, hogy van szlovák örökség, ahhoz szlováknak kell lenni, hogy felismerje. Itt van ez a város, s egyetlen egy érdekessége van, az hogy szlovák gyökerei vannak, azért jön ide rengeteg szlovák évente még mindig. A népi kultúra, a népi építészet emlékei itt vannak. Jó lenne megőrizni a podztyenás házakat. [...] Jelen van a lelkületben, a családi hagyományokban, jelen van a névnapok sorában, [...] a konyhában, gasztronómiában jelen van, az egyszerű emberek szintjén, a szóhasználatban, nem is biztos, hogy tudják, hogy használnak szlovák szavakat. Elsősorban a mezőgazdasághoz köthető. Jelen van a település egyes kerületeinek elnevezésében, a vallás gyakorlásában, hogy itt még mindig döntően evangélikusok laknak. Jelen van az ízlésben, a nyelvben, de már csak családban. 30 évvel ezelőtt jóval többet lehetett hallani az utcán a nyelvet. [...] Az óslakosok mindenképpen még aktívan is tudják a nyelvet. De nagyon sok negatív réteg kötődik az ő nyelvhasználatukhoz. Azt szokták nekem mondani szlovákuul, idéznék, hogy: »én nem tudok szlovákuul, én tótul beszélek, és mondták nekem, hogy ez nem is szlovák nyelvu, ezt nem érti senki csak mi«. Ez egy borzasztó nagy bűn, hogy ez itt bekövetkezett. Hiszen ők nem rendelkeznek azokkal az ismeretekkel, hogy a saját nyelvi kompetenciáikat megtélték. Ilyen negatív ingerek érték őket amiatt a nyelvújítás miatt, amit használtak, és amibe óhatatlanul magyar szavakat keverték, hiszen a nyelvi a fejlődés nem követte az iparosítást, például ezért sok magyar elem került a nyelvújításukba, és a neveltség tárgyává vált az a nyelvu, ami az ő anyanyelvük. A saját nyelvüket természetesen nem ismeretek alapján, hanem a többség alapján negatívan ítélik meg. Mindig el kell mondani, hogy ez mennyire nem így van, hogy ez egy gyönyörű közép szlovák archaikus változat, a legszebb. Idejön egy szlovák nyelvész, és könyvek vannak a szemében, és folyamatosan mondják, hogy lúdbőrös vagyok attól a gyönyörűségtől, amit hallok. [...] A másik ez a tótozás. Ez már örökké így marad, még ha a magyar testvéreim azt is mondják, hogy ők kedvesen tótoznak. Ez mérhetetlenül káros, ugyanis ez egy pejoratív szó. [...] Ők szlovákok, de nincs szlovák tudatuk, ők tótoknak tartják magukat, csúnya a nyelvük és ezért egymás között puszognak.» (Interjúalany 9)*

A várost alapító evangélikus szlovákok, a „városfejlesztő” elődök tevékenységét sokan heroizálták. Békéscsabának is megvannak azok a „városfejlesztő” elődjek, akik sokat tettek az egykor-volt falu felemelkedéséért (Erdmann, 1999). Ez a fejlődés narratívája, ami az interjúkban is megjelent. De utóbbi interjúalany egy másik narratívája a hanyatlással is összekapcsolta a szlovákságot: *„őszintén reménytelennek látom ezt a régiót. A szlovák településeket járva mindenütt a pusztulatot látom, a rozsdát, a szegénységet és az elvándorlást. Nem látok reményt» (Interjúalany 9).*

A helyi társadalmi megoldási törekvések: a kezelés innovatív eszközei

Ez a fejezet rész három részre tagolódik. Az első alfejezetben azt nézzük meg, hogy a városfejlesztés formális, jellemzően felülről lefelé irányuló (top down) törekvései milyen irányokat vettek az utóbbi bő egy évtizedben, és ennek kapcsán nézzük meg az interjúalanyok reflexióit. Utána pedig az alulról jövő (bottom up) fejlesztési kezdeményezések tárgyalását kíséreljük meg, végül pedig a város szellemi alakzatát próbáljuk megrajzolni.

Az alfejezetben elsősorban a vonatkozó településfejlesztési dokumentumokat – integrált városfejlesztési stratégia (IVS), integrált településfejlesztési stratégia (ITS) – használjuk. Hozzá kell tenni, hogy elvileg e településfejlesztési dokumentumok készítési módszere is feltételezte, sőt előírta az alulról építkező javaslatok beépítését. Ezt követően elsősorban az interjú felhasználásával reflektálunk a Modern Városok Programja (MVP) békéscsabai fejlesztéseire, jöhet a 2014-ben elkészülő ITS-t 2018-ban módosították, és beépítették az MVP addig megfogalmazódott fejlesztési elképzeléseit.

Előjáróban elmondható, hogy a vizsgált négy középváros közül Békéscsaba esetében voltak a kérdőíves kutatás során válaszadó lakosok a legkevesébe elégedettek a város által nyújtott szolgáltatásokkal (oktatás, egészségügy, szociális ellátórendszer, kultúra, közösségi közlekedés), a lakókörnyezet minőségével (infrastruktúra, környezeti állapot), a munkahelykínálattal, amely ebben az összefüggésben aláhúzza a városfejlesztés fontosságát, adekvátságát a problémák kezelésében. Viszont szintén Békéscsaba volt az, ahol a válaszadók szerint legkevesébe a saját városuk vezetése kezeli jól a korábban tárgyalt társadalmi problémákat.

A város hatályos IVS dokumentuma 2013-as, az eredeti verzióhoz képest módosításra azért volt szükség, hogy Jamina (Erzsébethely) városrészben szociális városrehabilitációt lehessen megvalósítani. Ez a gyakorlat több városban előfordult, ahol a társadalomstatistikai adatok alapján nem találtak szegregátumokat, viszont a vonatkozó részek, elsősorban az antiszegregációs terv módosításával alapot lehetett teremteni a szociális városrehabilitációnak.

Az eredetileg 2008-ra kidolgozott integrált városfejlesztési stratégia – a központilag meghatározott tervezési irányelveknek és követelményeknek megfelelően – alapvetően az akcióterületi tervezésre helyezte a hangsúlyt (Kovács I., 2009). Nagyon sok olyan fejlesztési célt megfogalmaztak már akkor, amelyek a mai Modern Városok Programban is visszaköszönnek. Ilyenek például a „Kolbászfalu”, a kalandpark, a sportcsarnok és uszoda építés, a Munkácsyra alapozott fejlesztések gondolata. Az akcióterületek közül a belvárosi rehabilitációt, a közelmúltban leégett, az interjúknak is témát adó István malom körüli Agóra projektet, a Kalandpark és sportcsarnok

akcióterületet és a Jaminához kötődő szociális városrehabilitációt emeljük ki. Utóbbi valódi jellegét sejteti, hogy elsősorban közterületi fejlesztéseket és középület-felújításokat terveztek az akcióterületen. A tervezett fejlesztésekből időközben több minden megvalósult, az ITS tervezésének idejére így elkészült a fentebb már említett belvárosi rehabilitáció első és második üteme, a Munkácsy Mihály emlékház fejlesztése, a kórházfejlesztés, a 2. sz. általános iskola felújítása, útburkolat javítások, a volt Csabagyöngye ifjúsági ház teljes átalakítása, a városi sportcsarnok energetikai korszerűsítése, kerékpárút építések, energiatakarékos közvilágítás kialakítása. A felújításoknak azonban Békéscsabán is van egy bizonyos diszkontinuitása. *„Felújították a városközpontot is. Kérdeztem egyszer egy régész ismerősömet, hogy miért mélyebben találjuk meg a régi rétegeket? Aztán rájöttem, hogy van az első polgármester burkolata, aztán a második polgármester burkolata, s most a harmadik is valamennyit tett rá még.”* (Interjúalany 1)

Az ITS kevesebb akcióterületen, de megtartotta az IVS fejlesztési irányait, elsősorban közterület, zöldterület és középület fejlesztési elképzelésekkel. A számtalan zöldterület-fejlesztési elképzelés és projekt ellenére, vagy éppen ezért, volt olyan interjúalany, aki szóvá tette, hogy a város nem vigyáz eléggé a zöldfelületeire. Új elemekként említendő a városi piac fejlesztése, amely mára majdnem elkészült, és többek is pozitívumként említették a beszélgetések során. A MVP két területen jelentett hangsúlyos bővülést. Egyrészt Munkácsy Negyedde¹¹¹ fejlődött a festőhöz kötött projektszokor gondolata (brand, közterület, könyvtár, emlékház, múzeum, bábszínház), másrészt a Csaba Park és a városi sportközpont is további projektelemeket kapott (infrastruktúra-fejlesztés, új sportcsarnok és sportuszoda). Előbbi esetben talán a pécsi Zsolnay-negyed fejlesztése szolgált előképként. Nyilván ezek a beruházások kritizálhatók, megkérdőjelezhetők, s a fenntartás szempontjából is kérdőjeleket vetnek fel, ami nemcsak a város fejlesztési irányáival szemben kritikus interjúalanyok esetében jelent meg. Viszont az ITS-be nem került bele minden, amit az MVP során a városnak delegáltak, ezt egy interjúalany is megjegyezte. Az M44 autópálya, a megújuló energetikai projekt minden bizonnyal csak később körvonalazódott.

A többi interjúban a város stratégiai tervei nem kerültek elő, talán a Modern Városok Programjáról szóló közéleti diskurzus elfedte, elfeledtette a korábbi városterveket. Egy interjúalany a város útfelújításai kapcsán meg is jegyezte, hogy *„egyszerűen nem érzékelem, hogy a városnak lenne fejlesztési stratégiája”* (Interjúalany 1).

Hogy mik a megoldások az interjúalanyok által is említett problémákra, egyrészt a város által már megvalósított, vagy tervezett fejlesztések kerültek elő. Másrészt hagyományos, ortodox elképzelések is megfigyelhetők voltak az interjúk során. Így előkerült a munkahelyteremtés, az iparfej-

¹¹¹ Munkácsy Mihály (1844–1900) fiatalkori éveit töltötte Békéscsabán, ahol szülei halála után anyai nagybátyjánál nevelkedett.

lesztés vagy a mezőgazdaságra alapozott gazdaságfejlesztés, mint az elvándorlás, népességcsökkenés ellenszere, kiegészülve különböző, a fiataloknak szánt soft intézkedésekkel (Csaba-baba program, fecskeházak).

Az interjúkban különösen a fiatalok elvándorlásának ellenszereként jelent meg az innovatív munkahelyek teremtése mellett a felsőoktatás fejlesztése, s a fent említett gyorsforgalmi út is: *„Bízunk az autópályában, a fiatal generáció mobil szeret lenni, ha két órán belül lesz Budapest, akkor akár egy koncertet el lehet érni munkaidő után. De jó lenne egy erős kampusz is Békéscsabán, egy ezer fős képzés biztos, hogy itt stabilizálná a várost”* (Interjúalany 6). Így kapcsolódik össze az említett három tényező: *„Itt borzasztó dolgos emberek laknak, és ha nincs út, akkor nem lehet nekik munkát hozni”* (Interjúalany 13).

Talán már innovatívabb gondolatként jelent meg az időskori rehabilitáció, mint fejlesztési irány, a tömegsport fejlesztése. De nem csak projektekben, fejlesztésekben lehet gondolkodni. Ezt példázzák azok az interjúk, amelyekben a szociális munka került elő, mint a szociális városrehabilitáció egyáltalán nem látványos eszköze, a helyi közoktatás átstrukturálása, mint gazdaságfejlesztés, vagy az erős civil szféra, mint a pártpolitika ellenszere. A turizmusfejlesztéssel kapcsolatosan ambivalens, egymással ütköző véleményekkel találkoztunk. Egyfelől lehetőséget jelenthet a Gyulához való felzárkózásra, akár közös, kiemelt turisztikai desztinációként való elismerésre, másfelől viszont kidobott pénzként is megjelent. A MVP beruházások, mint a várospolitikai városfejlesztési eszközei is mérlegre kerültek. Volt, aki szerint ezek adekvát válaszokat adnak a város problémáira, mások azt látták problémának, hogy ezzel a programmal tovább erősödött a város külső politikai döntésektől és forrásoktól való függése (30. táblázat).

30. táblázat: Békéscsaba főbb fejlesztési területei, megoldási javaslatok az interjúk alapján

Fejlesztendő területek	Megoldási javaslatok	Kritikai meglátások
Élérhetőség	M44, vasút	Csodaszer-e az autópálya?
Elvándorlás	Lakókörnyezeti fejlesztések, városrehabilitáció Életkezdési támogatások Felsőoktatás fejlesztése M44	Soft elemek elégségesek-e? Csodaszer-e az autópálya?
Oktatás	Felsőoktatás, egyetemfejlesztés	Vannak-e még bővíthető kapacitások országos viszonylatban?
Kultúra, turizmus	Kulturális városfejlesztés: Munkácsy-negyed, sportszarnok Kolbászturizmus	Működik-e a pécsi példa? Működtetés, fenntartás? Volumenében fejleszthető-e még a kolbászfesztivál?
Élelmiszeripar	Piacszerzési stratégiák, feldolgozóipar-újjaépítése	Ki a felelős?
Városperem, tanya	Jogszabályi problémák országos megoldása a funkcióváltás könnyítéséhez	Hatókör-hiány
Munkaerőhiány	Munkásszálló-építés, szakképzési rendszer újragondolása	Még aktuális?

Az alulról jövő kezdeményezések

A helyi kezdeményezések értékeléseként az egyik interjúalannal egyetértve megfogalmazhatjuk, hogy a városban két fontos fejlesztési elképzelés született. Az egyik, amelyiknek a sikerességéhez nem fér kétség, a kolbászfesztivál, a másik pedig a Munkácsy brand, ez viszont még a megmérettetés előtt áll.

Nem kérdéses az sem, hogy a jelenleg uralkodó városfejlesztési gyakorlat hordoz magában valamilyen nehezen megfogalmazható helyi gyakorlatot, szokásjogot, amely a problémákhoz való közelítésben, a forrasszerzés, az érdekképviselet technikáiban, a helyi párbeszédben, a viták lefolytatásának mikéntjében ölt testet. Békéscsaba tehát egy elhanyagolt, méltatlanul mellőzött város benyomását kelti, amely rászolgál az MVP kompenzációjára.

Ehhez adódik hozzá néhányak szemében a független polgármester, a kompromisszumkereső országgyűlési képviselő adta érdekegyeztetési, kiegyensúlyozottságbeli, konfliktuskezelési törekvések. Azonban sokaknak egyik szeme sír, miközben a másik nevet, mert az MVP grandiózus projektjeit egyben pazarlásnak, túlzó pénzfelhasználásnak is érzik, amelyeket jobban, megfontoltabban, hatékonyabban is fel lehetett volna használni. Az sem kérdéses, hogy egy ilyen mozgástérben kisebb az esélye a helyi kezdeményezések, az alulról jövő ötleteknek révbe érni, valós problémákra valós válaszokat adni.

A kérdőíves válaszok, illetve adatok is aláhúzzák ezt, hiszen Békéscsabán volt a legkisebb az egyetértés a négy város közül azzal, hogy települése biztosítja a beleszólást a helyi ügyekbe (már negatív, inkább egyet nem értést jelentő 2,47 pont). S ugyanígy, a legkevésbé Békéscsabán vették figyelembe az utóbbi évtized városfejlesztésében a válaszadó személyes igényeit (2,09 pont). Hiába nyomozzuk a manapság oly divatos városfejlesztési modellek alkalmazását is. A zöld város elképzelés például alapvetően a zöldfelületek kapcsán jelent meg, leegyszerűsítve, a progresszív ökourbanista elképzelések nélkül. Mindezt a város fejlesztési dokumentumai és a lefolytatott lakossági kérdőívezés adatai is jól tükrözik, hiszen Békéscsabán jelölték be legnagyobb arányban a „zöld város” címkét a válaszadók közül a négy város összehasonlításában (17,8%, szemben a minta 9%-os átlagával).

Az emberek többnyire csak helyi, szűk kis köreikben, közvetlen lakóhelyeiken lépnek ki a passzivitás fogságából. Egy-egy helyben elért közművelés, egy fekvőrendőr, egy megakadályozott, NIMBY-szindrómát okozó telephelylétesítés sorakozik ezen a listán. Avagy említhetők a fakivágások elleni tiltakozások, kerékpárút építés körüli konfliktusok.

A város szellemisége

Az interjúkban azonosítható volt egy mellőzöttségi narratíva, ami többek megfogalmazásában a progresszív gondolkodás hiányával párosult, párosul Békéscsabán. A városról alkotott, a történeti hagyományt kiemelő szlovák örökség szempontjából színesíti a képet az a magyarázat, miszerint az említett hátrányoknak a szocializmus időszakában egy kívülről jött hatalmi elit volt az oka, amikor „*bunkó tótkomlósi tótok*” irányították Békéscsabát (Interjúalany 8). Ez egy történeti narratívája az előremutató gondolkodás hiányának a városban. Pedig egy másik interpretációban a szlovák-evangélikus mentalitás sokáig motorja volt a térségnek, amit már idéztem, az interjúkban és a szakirodalomban is megjelent. Ma viszont, bár régi történetek is vannak, egyre inkább átbillen a kép a másik oldalra a városra és az emberekre is jellemző „Pató Pál uras” gondolkodással, az összefogás nehézségével, a bezárkózással vagy úgy általában a hiányzó gondolatokkal, vagyis hiányzó innovativitással. „*Ahhoz, hogy ez a régió fejlődjön, az embereknek kell sokkal inkább egymáshoz fordulnia, és egymás iránt érdeklődniük, amit én nem látok, hogy ez így lenne. Mondanám, hogy ez a város szeretne modern lenni, de amikor az egyszerű emberekkel beszél az ember, akkor olyan fájó ezt mondani, hogy nem akarnak modernekké lenni. A fejekben is van a gát. Úgy gondolom, hogy három dolog kéne ehhez: egy gondolat, a gondolat alatt értem a tehetséget, az irányítóképességet, az embereket. Kellene hozzá emberek, akik ezt így megtámogatják, és kellene hozzá pénz. Úgy látom, hogy Békéscsabán most egyik sincs. [...] Mintha évről-évre egyre kevesebb lenne a tehetséges ember Békéscsabán.*” (Interjúalany 9)

A kérdőíves vizsgálatok eredményeit citálva a négy város összehasonlításában jelzésértékű, hogy legnagyobb arányban Békéscsabát jelölték a helyi lakosok biztonságos és élhető városnak (26-26% – legkevésbé zsúfolt, 1,4%), de hanyatlónak (6,4%) és problémásnak (4,3%), s ugyanígy legkevésbé látják a kultúra (5%), a turizmus (0,9%) vagy az üdülés (0,5%) városának. Ezzel jutunk el tanulmányunk végén oda, hogy az egész városról kialakult képet megrajzoljuk az interjúk segítségével. Ezek a kiemelt városcímkék visszatükröződnek egy-egy interjúban. Jóllehet egyesek véleményében egy szép zöld, nyugodt, barátságos középváros Békéscsaba, ahol barátságos a környezet és barátságosak az emberek, de sokak számára ez a középvárosi lét egyben a perspektívátlanságot jelenti. Ahol nem lehet olyan nagy célokat kitűzni, nem lehet olyan nagy igényeket formálni. De „nem annyira viharos Viharsarok” (Interjúalany 13), e helyzet előnyei, hogy nincsenek nagy problémák, nagy feszültségek a társadalomban, vagy éppen a politikai erők között egy másik értékelés szerint.

S ott van az elégedetlenség, a mellőzöttség érzése, a valódi urbánus gondolkodás hiánya. Erre reflektál az alábbi interjúszöveg, amelyben az interjúalany a város identitásának kibontására, kritikájára vállalkozott. *„Békéscsaba brandje, patinája, ami emblematikussá teszi Békéscsabát, az nem polgári. Ezt fel kéne vállalni, hogy ez nem polgári város. Úgy látom, bár nagyon jó dolog ez a Békéscsaba, Munkácsy városa elképzelés, mert valóban kötődik Békéscsabához Munkácsy Mihály, nagyon híres festő. De Békéscsaba ennek ellenére még sokkal inkább a szlovákok városa azoknak az agyában, akik idejönnek, a kolbász városa, meg az itt élő mezőgazdasági munkásoké, hát egy parasztváros. Talán az, ami őszinte, és jó alapokra épül, az stabilabb, mint ami ilyen légvárakra épül, hogy csináljuk úgy mintha ez egy polgár város volna. [...] A gyökereiben van a mássága. Egyébként egy meleg, barátságos városnak tartom, nagyon sok eleme a paraszti kultúrának, a vendégfogadásnak meg jelenik sok közösségi és egyéb rendezvényen, de például egy megyei jogú város – este teljesen kihalt, olyan mint egy falu, mindenki otthon van, üresek az utcák, nincs városi nyüzsgés. Ez egy falu, egy hatalmas nagy falu, ami várossá lett, megyei várossá, megyeszékhellyé lett. De megmaradt falunak.”*

Ez a városi mentalitás kép szakirodalmi szinten nyilván nehezen nyomozható. Sok más interjúban fogalmaztak meg azonban hasonló gondolatokat, amely aláhúzza azt, hogy nemcsak fizikai folyamat a várossá válás, hanem szellemi is, nemcsak címében és arculatában kell egy településnek várossá válni, hanem társadalmában is.

Összegzés

Vizsgálataink alapján három konklúzió kívánkozik érdemesnek megfontolásra. Először is, Békéscsaba, ugyanúgy mint minden településünk alapvetően nyugat fele néz, igaz néha már kelet felé tekintve, vagy a szűkebb régió településeit mérlegre téve is a hátrányokat veszi észre. Az elmaradottság és a mellőzöttség diskurzusa jól kibontakozott interjúinkban és kitapintható volt a kérdőíves adatokból is. A városfejlesztési erőfeszítések és törekvések ennek az évszázados adósságnak a törlesztését is célul tűzték ki, ugyanakkor sokakban indokolt kétségek merülnek fel, hogy lehet-e kövel és betonral orvosolni a mentalitás terén is tetten érhető hátrányokat. Békéscsaba kapcsán joggal kérdőjeleződik meg tehát több területi politikai irányzat is, mert az anyagi szférák fejlesztése nem vonja magával automatikusan a szellemi szféra felemelkedését.

Másodszor, a városfejlesztéssel összefüggésben az érdekérvényesítés nehézségeinek különböző köreit tapinthatjuk ki. Egyrészt ez visszaköszönt a várost irányító politika szintjén, amely a Budapesttel való kapcsolattartás problémáira, a helyi fejlesztési igények kijárásának nehézségeire utal, részben öröklött ódiumpént. Érdekes kérdés, hogy vajon a várossá fejlődés időszakának felidézése kapcsán megfogalmazott progresszivitás, az előremutató fejlődési, fejlesztési hajlam nem csak a múltba révedés szentimentalizmusa-e csupán? Vannak kérdőjelek a visszatekintés során, de a tények a fejlődés eredményessége mellett szólnak. Ez az a terület, ahol mindenképp további kutatási lehetőségek vannak elsősorban a helyi történelemmel foglalkozó városi mentalitástörténet kutatóinak. Másrészt viszont a társadalmi, alulról jövő kezdeményezések, illetve érdekérvényesítés hiánya is meghatározó – igaz hazai kontextusban nem tűnik ez kiemelkedőnek, viszont a négy kutatott városunk esetében mindenképpen.

Harmadrészt pedig a város szlovák örökségének helyzetével kapcsolatosan szintén egy többé-kevésbé általánosítható, hasonló sorsú magyar városokra (például a németység kitelepítése által érintett Budaörs vagy Sopron városát) illő konklúziót lehet megfogalmazni. A város szlovák öröksége 1945 óta a hanyatlás jeleit mutatja, ezt a háború utáni kitelepülési hullám alapozta meg. Egyre inkább azt a kort éljük, amikor a materiális örökség, főképpen az ember foglalkozását a szellemi örökség életben tartásával, fejlesztésével kell ellensúlyozni. Ez mindenképpen egy olyan városfejlesztési feladat, amelyet a politika önállóan, hagyományos városfejlesztési beavatkozásokkal nem oldhat meg. Ehhez viszont egy olyan várospolitikát kell meghonosítani Békéscsabán, amely jószerével csak a falvakban, a kis településeken van jelen Magyarországon: „leereszkedni”, lemenni az emberekhez, partnernek tekinteni őket, s a civil szervezetekkel együtt valódi örökségvédelmi szemléletű közösségfejlesztést kell megvalósítani és folyamatosan gyakorolni.